

УДК 316.6: 159.9

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Пілецька Л.С., д. психол. н., доцент,
професор кафедри соціальної психології

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті розглянуто психологічні особливості професійної самосвідомості військовослужбовців. Проаналізовано наявність труднощів у професійній діяльності військовослужбовців, пов'язаних як із реорганізацією Збройних Сил України, так і особистісними характеристиками. Установлено, що значна частина військовослужбовців різних категорій мають не тільки слабозвинені когнітивний та оцінний компоненти професійної самосвідомості (виявляється в низькій психологічній культурі, недостатніх знаннях про себе, неадекватній самооцінці тощо), а й поведінкову її складову (відсутність навичок саморегуляції поведінки, самоуправління тощо). Виявлено, що їхня професійна самосвідомість детермінується умовами військового життя, організацією навчально-бойової й виховної діяльності, на неї відчутно впливає ефективність психологічного супроводу служби.

Ключові слова: *військовослужбовці, курсанти військового лицю, самосвідомість, ціннісні орієнтації, труднощі військової служби.*

В статье рассмотрены психологические особенности профессионального самосознания военнослужащих. Проанализировано наличие трудностей в профессиональной деятельности военнослужащих, связанных как с реорганизацией Вооруженных Сил Украины, так и личностными характеристиками. Установлено, что значительная часть военнослужащих различных категорий имеют не только слабо-развитые когнитивный и оценочный компоненты профессионального самосознания (проявляется в низкой психологической культуре, недостаточных знаниях о себе, неадекватной самооценке и т. п.), но и поведенческую ее составляющую (отсутствие навыков саморегуляции поведения, самоуправления и т. д.). Выявлено, что их профессиональное самосознание детерминировано условиями военной жизни, организацией учебно-боевой и воспитательной деятельности, на нее ощутимо влияет эффективность психологического сопровождения службы.

Ключевые слова: *военнослужащие, курсанты военного лицея, самосознание, ценностные ориентации, трудности военной службы.*

Piletska L.S. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS MILITARY PROFESSIONAL IDENTITY

In the article the psychological characteristics of professional identity soldiers. Analyzed the presence of difficulties in the professional military activity associated with the reorganization of the Ukrainian Armed Forces as well as personal characteristics. It is established that much of the military personnel of different categories are not only underdeveloped cognitive and evaluative components of professional self-consciousness (evident in low psychological culture, lack of knowledge about themselves, inadequate self-esteem, etc.), but also its behavioral component (the lack of skills of self-regulation of behavior, government, etc.). Found that their professional identity is determined by the conditions of military life, organization of combat training and educational activities, it significantly affects the effectiveness of psychological support services.

Key words: *military, military school cadets, identity, values, difficulties of military service.*

Постановка проблеми. Метою сучасної професійної української армії є дієздатна оборонна система держави. У її центрі – особистість-професіонал, який усебічно наділений знаннями-цінностями, знаннями-засобами, котрі дадуть змогу зберегти в цілісності культурно-історичну спадщину народу. При цьому ключовими завданнями стають ціннісні орієнтації, спрямовані не тільки на мотиви конкретно-економічного порядку (прибуток, дохід, рівень власного добробуту тощо), а й мотиви гуманістичного характеру (людська особистість, духовні цінності, творча самореалізація тощо). І саме моральний, духовно-етичний підхід до процесу військової служби сприятиме

не тільки формуванню бійця-професіонала, а і правильній постановці й успішному вирішенню економіко-політичних і соціальних проблем у суспільстві. Тому особистісний, професійний і соціальний розвиток сучасного військовослужбовця є взаємодоповнювальними процесами. Необхідне реформування Збройних Сил України (далі – ЗСУ) передбачає синергічне, багатоаспектне сприйняття найскладніших соціальних, економічних, психологічних проблем сучасного суспільства, уміння масштабно мислити і приймати нестандартні рішення.

Одним із важливих напрямів оновлення діяльності ЗСУ є психологічний аспект. На психологічному рівні важливо сформува-

самосвідомість особистості професіонала, торкнутися аксіології військової служби, розвинути пріоритет загальнолюдських цінностей і проблем миру й безпеки держави в системі ціннісних орієнтацій військовослужбовця. Саме такі важливі завдання постають у процесі професійної підготовки курсантів військового ліцею.

Ступінь розробленості проблеми. Феномен самосвідомості був предметом наукового пошуку багатьох дослідників. Розгляд цього феномена перебуває в контексті уявлень про свідомість і подається як складний структурний компонент особистості.

Загальний аналіз наукової літератури свідчить про те, що самосвідомість була предметом наукових досліджень на філософсько-психологічному рівні (Р. Декарт, В. Спіркін, Н. Чепелева, С. Григор'єв та ін.), у соціально-психологічному аспекті (І. Кон, Д. Мід, С. Максименко, В. Столін, Б. Паригін та ін.), у психолого-педагогічному плані (Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Ю. Швалб та ін.). Окремі аспекти розвитку самосвідомості військовослужбовців розглядалися в працях В. Ягупова, Ю. Овчаренка, А. Гримака й ін.

Проте ґрунтовного аналізу проблем розвитку самосвідомості військовослужбовців і курсантів військового ліцею в умовах реформування ЗСУ не проведено.

Мета статті – з'ясувати психологічну сутність і особливості формування професійної самосвідомості курсантів військового ліцею.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення тенденцій вияву професійної самосвідомості курсантів військового ліцею ми дослідили бажаючих служити у військах протиповітряної оборони (далі – ППО) й тих, хто хотів би навчатися в Харківському авіаційному університеті імені М. Кожедуба. За допомогою анкетування із загальної вибірки 167 учнів 10–11 класів Прикарпатського військово-спортивного ліцею-інтернату було відібрано 83 учні, які пов'язують свою майбутню військову кар'єру з військами ППО. Служба у військах ППО є одним із найскладніших, екстремальних, суспільно значущих видів діяльності, що висуває до особистості особливі вимоги. Зі специфікою служби курсанти ознайомлюються під час навчальних екскурсій у Таллінську окрему бригаду авіації (м. Івано-Франківськ).

Службово-бойова діяльність військовослужбовців військ ППО передбачає виконання ними нелегких функцій, що пов'язані з високою оперативністю, динамічністю дій підрозділів, обслуговуванням і використанням складної сучасної техніки, авто-

матизованих систем управління, обробки інформації. Одним із важливих аспектів діяльності військовослужбовців військ ППО є бойове чергування, яке передбачає виконання функцій із прикриття об'єктів, повне зосередження основних сил і засобів ППО, оцінювання обстановки дій противника, метеорологічних умов, особливостей місцевості, часових параметрів тощо. Така діяльність є екстремальною та вимагає від особистості високого рівня розвитку психологічної й фізичної готовності до неї, внутрішніх переконань і мотивації, сильних вольових якостей, психологічної зрілості й самосвідомості. Складні об'єктивні умови, які супроводжують службово-бойову діяльність, закономірно не можуть не позначитися на психічному стані особистості у вигляді стресів, перенапружень, тривожності, фрустрації, страху, агресії тощо.

Подібна діяльність є напруженою й висуває особливі вимоги до емоційно-вольової сфери особистості, до регуляції нею поведінки та дій. Бесіди з військовослужбовцями Таллінської окремої бригади авіації дали нам змогу виокремити такі труднощі, які найчастіше зустрічаються в їхній професійній діяльності. Труднощі були поділені нами за такими ознаками:

а) труднощі, пов'язані безпосередньо з виконанням професійної діяльності (перенапруженість, утомля, прийняття рішень в екстремальних ситуаціях тощо);

б) труднощі, зумовлені недостатнім рівнем розвитку комунікативних якостей (невміння висловити прохання, зробити розпорядження, неволодіння методами переконуючого впливу тощо);

в) труднощі, пов'язані з індивідуальними психологічними особливостями військовослужбовців.

Військовослужбовцям пропонувалося оцінити характер труднощів за шкалою «важко» – «не важко». Результати опитування подано в таблиці 1.

Так, як свідчать дані проведеної роботи, військовослужбовці відчують труднощі психологічного характеру більше, ніж пов'язані суто з використанням професійних обов'язків. Наприклад, 89% опитаних не вміють ставити себе на місце співрозмовника, 88,6% – не готові прийняти нововведення, 77,3% – не здатні оволодіти собою в конфліктній ситуації, 73,2% респондентів важко розуміють мотиви і вчинки інших людей, 63,8% – важко налаштуватися на позитивне сприйняття себе й оточуючих, 64,8% опитаних складно бути доброзичливими, безпосередніми з людьми.

Під час бесід із військовослужбовцями вдалося помітити, що сам процес спілку-

вання з незнайомою людиною спочатку сприймається насторожено, відповіді намагаються прив'язати до певної інструкції та розпорядження, що засвідчує наявність труднощів психологічного характеру.

На підставі аналізу професійної діяльності військовослужбовців військ ППО ми запропонували оцінити найбільш загальні якості, властивості особистості, що характеризують професійну самосвідомість військовослужбовців і керівництво військової частини як експертів.

Отже, самооцінка військовослужбовців та експертів збігається стосовно таких рис, як почуття обов'язку, відповідальність, точність, обдуманість рухів, здатність до швидких дій в умовах дефіциту часу, адаптивність у стресових ситуаціях, емоційна стійкість, здатність до розумного ризику й наявність ідеалу військового. Значними є розходження в оцінюванні таких якостей, як наявність професійних знань, умінь, навиків, швидкість реакції на подразники, рішучість.

Як військовослужбовці, так і експерти низько оцінюють задоволеність матеріальним становищем, наявність ідеалу військового, бажання служити в ЗСУ, інтерес до підвищення свого професійного рівня. Зазначені показники вказують на певні проблеми, які існують у структурі професійної самосвідомості військовослужбовців,

на домінування оцінного та поведінкового компонентів самосвідомості, попри те що когнітивна складова повною мірою не актуалізується. Пілотажне дослідження на базі військовослужбовців Таллінської окремої бригади авіації дало змогу точніше зорієнтувати діагностичну роботу з курсантами військового ліцею.

Діагностика курсантів військового ліцею за рівнем потреби в спілкуванні підтвердила наявність труднощів комунікативного характеру.

Аналіз результатів дослідження виявляє, що в опитаних, залежно від вікових особливостей, переважає низький рівень (56,1%) потреби в спілкуванні й нижчий за середній (24,3%) рівень у групі опитаних до 25 років, низький (60,4%) у піддослідних до 30 років із відсутністю високого рівня, після 35 років дещо вищим є середній рівень (26,0%) потреби в спілкуванні. Навіть при загальних низьких показниках рівня потреби в спілкуванні у військовослужбовців низький рівень – 53,04%, нижчий за середній – 20,97%, середній – 17,07%, високий – 0,87%. Така картина може пояснюватись закритістю військової частини, обмеженістю вхідних і вихідних комунікативних каналів, а звідси й наростання психологічної напруженості через нереалізацію комунікативного потенціалу особистості.

Таблиця 1

Характер труднощів у професійній діяльності військовослужбовців військ ППО ЗСУ

№ з/п	Труднощі, які найбільш часто зустрічаються в роботі	Кількість позитивних виборів, у %
1	Бажання навчатися самовдосконалюватися у професійній діяльності	23,0
2	Уміння переконувати співрозмовника	44,5
3	Прийняття рішень в екстремальних умовах	61,2
4	Підтримка професійного досвіду та вмінь	32,4
5	Уміння висловлювати власну думку	58,4
6	Протистояння стресу	72,3
7	Здатність до розумного ризику	68,4
8	Уміння висловлювати розпорядження, накази	49,2
9	Передбачення наслідків подій	58,9
10	Готовність приймати нововведення	88,6
11	Розуміння мотивів і вчинків інших людей	73,2
12	Витримування бойових чергувань	38,9
13	Здатність володіти собою в конфліктних ситуаціях	77,3
14	Емоційна стійкість і врівноваженість	62,3
15	Швидкість реакції на різноманітні подразники	21,2
16	Співпереживання співрозмовнику	59,0
17	Позитивне сприйняття себе й оточуючих	63,8
18	Робота на навчаннях у польових умовах	43,5
19	Добррозичливість у спілкуванні з людьми	64,8
20	Уміння ставити себе на місце співрозмовника, колеги	89,0

З метою вивчення ціннісних орієнтацій курсантів військового ліцею, з'ясування їхнього ставлення до світу і свого місця серед інших людей нами було проведено методичку М. Рокича «Ціннісні орієнтації», у якій цінності подано двома класами або групами. Першу групу становлять термінальні цінності (цінності – цілі), другу – інструментальні (цінності – засоби).

Термінальні цінності – це основні цілі людини, які відображають довготривалу перспективу, те, до чого вона прагне тепер

і в майбутньому. Термінальні цінності ніби визначають сенс життя людини, указують, що для неї особливо значуще й цінне. Тобто, це переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування вартує того, щоб до неї прагнути. До термінальних цінностей належать цікава робота, здоров'я, щасливе сімейне життя, суспільне визнання тощо.

Інструментальні цінності відображають засоби, що вибираються для досягнення цілей життя, вони є інструментом, за допомогою якого можна реалізувати термінальні

Таблиця 2

Показники оцінювання значущості якостей військовослужбовцями й експертами

Оцінка військово-службовців	Значущі риси та якості	Оцінка експертів
1. Професійна мотивація		
1	Почуття обов'язку	1
2	Відповідальність	2
18	Бажання служити в ЗСУ	17
19	Інтерес до підвищення свого професійного рівня	18
20	Наявність ідеалу військового	19
21	Задоволеність матеріальним становищем	20
2. Професійний досвід і психічні функції та властивості		
3	Професійні знання, уміння й навички	8
4	Рівень уваги, мислення, пам'яті та інших психічних процесів	7
12	Уміння розв'язувати нестандартні завдання	15
13	Здатність до розумного ризику	13
3. Емоційно-вольові якості		
15	Емоційна стійкість	16
14	Адаптивність у стресових ситуаціях	14
5	Сміливість	3
6	Рішучість	4
7	Організованість	5
8	Цілеспрямованість	6
4. Якості сенсомоторної сфери особистості		
16	Швидкість реакції на подразники	10
9	Точність	9
10	Обдуманість рухів	11
11	Здатність до швидких дій в умовах дефіциту часу	12
17	Здатність до формування складних сенсомоторних комплексів	21

Таблиця 3

Показники рівня потреби у спілкуванні залежно від віку, (у %)

Рівень потреби в спілкуванні	Розподіл військових за віком			Усього
	до 25 років	до 30 років	після 35 років	
Низький	56,1	60,4	44,9	53,04
Нижчий за середній	24,3	21,0	17,6	20,97
Середній	15,2	10,0	26,0	17,07
Високий	1,4	---	1,2	0,87
Х ² -критерій	14,41	14,41		
Х ² -критерій		17,33	17,33	

Примітка. Х² – критерій критичний 13, 28 при P<=0,01.

цінності. Тобто, це переконання в тому, що певний спосіб дій або властивість особистості є найкращим у будь-якій ситуації. До інструментальних цінностей належать вихованість, незалежність, відповідальність, чуйність тощо.

Отже, ціннісні орієнтації є тим стрижнем, який спрямовує структуру особистості курсантів військового ліцею на вирішення багатьох життєво необхідних питань, робить цілеспрямованою й вибірковою її самосвідомість, стає засадою ціннісного самови-

значення особистості й важливим регулятором соціальної поведінки. Особливості ціннісних орієнтацій курсантів військового ліцею вивчалися з метою їхнього взаємозв'язку з ефективністю професійної діяльності, пошуку виявів вираження ставлення до об'єктів, які конструктивно впливають на професійну самосвідомість.

Змістовий бік цінностей був складений за величиною рангу, отриманого тією чи іншою цінністю, який виявляє значущість конкретних життєвих цілей і якостей осо-

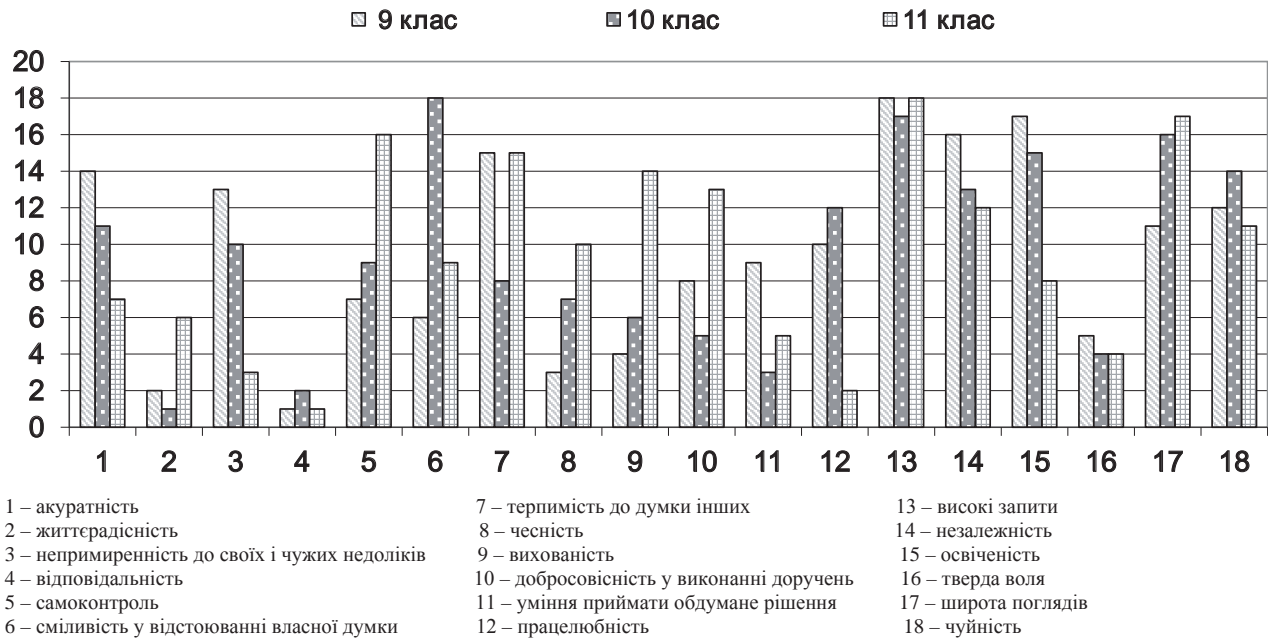

Рис. 1. Динаміка інструментальних цінностей курсантів військового ліцею

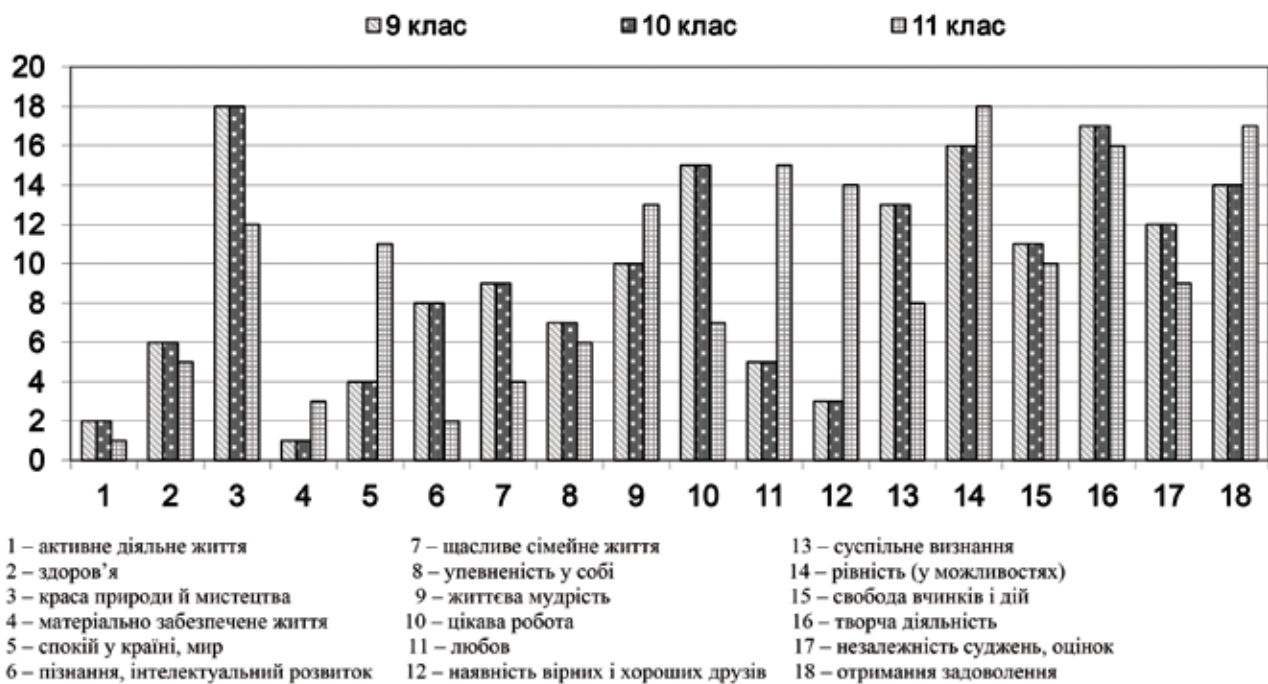

Рис. 2. Динаміка термінальних цінностей курсантів військового ліцею

бистості. При цьому цінності, розміщені у верхній частині цієї структури, визначають провідну орієнтацію особистості на ту чи іншу цінність. Цінності, які потрапили в нижню частину цієї ієрархії, показують незначущість цієї цінності для особистості. Цінності, що знаходяться всередині ієрархічної структури, малоінформативні, оскільки вони не є стійкими й можуть змінювати своє місце залежно від умов життєдіяльності особистості.

Під час аналізу ціннісних орієнтацій курсантів військового лицю ми звернули увагу на те, що вони можуть змінюватися з віком, тобто здатні піддаватися формувальним впливам. Так, у курсантів 9-го класу найважливішими інструментальними цінностями є відповідальність (63,1%), життєрадісність (61,2%), чесність (60,1%), вихованість (59,8%), тверда воля (57,4%), а найменш важливими – акуратність (37,1%), терпимість до думки інших (35,2%), незалежність (32,4%), освіченість (29,3%), високі запити (27,1%). Значущими термінальними цінностями є такі: матеріально забезпечене життя (64,4%), активне діяльне життя (61%), наявність вірних і хороших друзів (60%), спокій у країні, мир (59,6%), любов (57,3%). Знехтуваними є такі цінності: отримання задоволення (35,4%), цікава робота (32,4%), рівність (28,1%), творча діяльність (27,8%), краса природи й мистецтва (25,3%). У курсантів військового лицю 11 класу найважливішими серед цінностей-засобів є такі: життєрадісність (62,0%), відповідальність (61,1%), уміння приймати обдумані рішення (60,0%), тверда воля (58,2%), добросовісність (55,3%). А найбільшу цінність серед цінностей-цілей становлять такі: активне діяльне життя (63,4%), наявність вірних і хороших друзів (62,0%), матеріально забезпечене життя (61,2%), любов (60,0%), упевненість у собі (58,4%). До термінальних цінностей, які не мають ваги, військовослужбовці зарахували суспільне визнання (41,0%), отримання задоволення (39,1%), творчу діяльність (37,2%), рівність у можливостях (35,4%), красу природи й мистецтва (31,0%). До інструментальних цінностей – чуйність (37,3%), освіченість (35,2%), широту поглядів (32,3%), високі

запити (28,2%), сміливість у відстоюванні власної думки (25,6%).

Ціннісно-орієнтаційну структуру військовослужбовців 11 класу становлять такі: Т-цінності – активне, діяльне життя (61,0%), пізнання (59,3%), інтелектуальний розвиток, матеріально забезпечене життя (57,2%), щасливе сімейне життя (55,0%), здоров'я (53,2%); інструментальні цінності – відповідальність (63,0%), працелюбність (61,2%), непримиренність до своїх і чужих недоліків (49,3%), тверда воля (58,4%), уміння приймати обдумані рішення (56,4%). Найменш значущими цінностями є такі: наявність вірних і хороших друзів (29,5%), любов (26,2%), творча діяльність (23,2%), отримання задоволення (19,4%), рівність (17,3%). А серед інструментальних цінностей такі: вихованість (36,2%), терпимість до думки інших (32,3%), самоконтроль (28,3%), широта поглядів (25,4%), високі запити (21,2%).

Загалом, підсумовуючи дослідження ціннісних орієнтацій курсантів військового лицю, можна зробити висновок, що пріоритетними є особистісно-значущі цінності, порівняно із соціальними. Цінності мають вікову детермінацію, а також з усвідомленням значущості виконуваної діяльності зростає роль таких цінностей, як пізнання, інтелектуальний розвиток, суспільне визнання, незалежність суджень, оцінок, цікава робота, освіченість, тверда воля, сміливість у відстоюванні власної думки, що мають важливе значення як у військовій діяльності, так і в житті загалом.

Нами було проведене порівняльне дослідження курсантів військового лицю й військовослужбовців строкової служби та виявлено певні розбіжності в рівнях сформованості професійної самосвідомості, залежно від їхніх індивідуальних особливостей і строку служби. У процесі строкової служби зростають такі показники самосвідомості солдатів і сержантів, як самовпевненість (із 17% – I період служби до 60% – III період), самоповага (із 40 до 46%, відповідно), самоприйняття (із 63 до 70%, відповідно), самоцінність (із 33 до 67%, відповідно). Знижуються за період строкової служби юнаків такі показники самосвідомо-

Таблиця 4

**Показники самосвідомості різних категорій
військовослужбовців військ ППО ЗСУ (158 осіб)**

№ з/п	Показники самосвідомості	Курсанти лицю	Молоді воїни	Офіцери до 30 років	Офіцери старші за 30 років
1	Самоповага	42%	46%	75%	80%
2	Аутоагресія	70%	74%	50%	56%
3	Самоприпинення	26%	38%	35%	10%

сті, як самозвинувачення (із 30% до 17%, відповідно), самоприхильність (із 51% до 40%, відповідно). Провівши індивідуальні бесіди з військовослужбовцями, можемо констатувати, що військова служба, підвищуючи показники професійної самосвідомості, усе-таки негативно впливає на окремі якості, властивості самосвідомості (див. таблицю 4).

На вивчення самооцінки як показника самосвідомості особистості військовослужбовця ми застосували адаптовану методику В. Століна «Самооцінка».

Узагальнені дані опитувальника свідчать про те, що молоді військовослужбовці мають низький рівень самоповаги, слабку віру у свої сили, енергію, самостійність (21,33), що, можливо, пов'язано зі стадією адаптації до умов військової служби, тоді як у військовослужбовців після 30 років такий показник становить 69,33, що демонструє самостійність, здатність контролювати власне життя, бути послідовним і розуміти себе. За шкалою симпатії до себе, незалежно від віку, статусу і строку служби, військовослужбовці здатні до неприйняття себе й самозвинувачення, мають готовність бачити більше недоліків, ніж позитивних якостей, наявність таких емоційних реакцій, як роздратування, презирство, глузування, засудження себе.

Це, на нашу думку, може бути спричинено екстремальними обставинами військової служби, стресами, перенапруженням, гомогенним (чоловічим) складом військо-

вої частини. Шкала очікуваного ставлення від інших загалом є низькою й відображає насторожене ставлення як до себе, так і до інших людей, відсутність повної довіри, обережність, що блокує підвищення самоповаги. Інтерес до себе також є заниженим, неповною є міра близькості до самого себе, інтерес до власних думок і почуттів, готовність спілкуватися із собою «на рівних», упевненість у своїй цікавості для інших. Загалом у молодих військовослужбовців, пронизаних суперечливими тенденціями неприйняття себе, залежно від віку, показник дещо збільшується, хоча загалом є низьким.

За методикою «Семантичного диференціалу» Ч. Осгуда ми отримали такі результати (див. рис. 3):

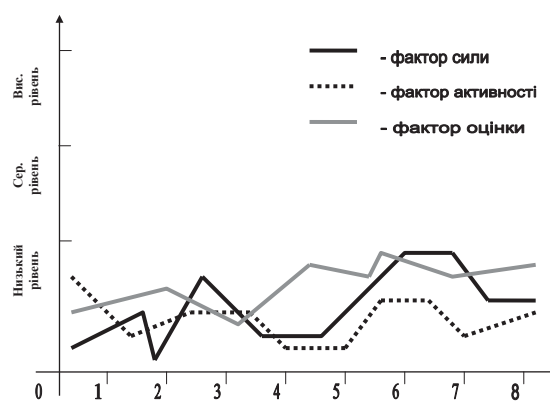

Рис. 3. Аналіз самооцінки військовослужбовців

Таблиця 5

Показники самооцінки військовослужбовців за ієрархічною моделлю В. Століна (158 осіб)

№ з/п	Шкали самооцінки	Курсанти військового ліцею (83 особи)		Молоді військовослужбовці (43 особи)		Військовослужбовці після 30 років (32 особи)	
		Сирий бал	Накопичення частоти	Сирий бал	Накопичення частоти	Сирий бал	Накопичення частоти
1	Самоповага	8	21,33	11	38,33	15	69,33
2	Симпатія до себе	2	9,00	5	28,00	6	37,33
3	Очікуване ставлення до інших	6	9,00	6	9,00	5	6,00
4	Інтерес до себе	4	29,00	2	5,33	1	2,00
5	Самовпевненість	1	7,33	3	29,33	4	47,67
6	Очікуване ставлення від інших	1	0,67	3	7,33	7	80,00
7	Самосприйняття	1	7,67	3	34,33	6	89,67
8	Самокерування	1	9,67	3	38,33	4	60,33
9	Самозвинувачення	5	60,67	3	27,67	3	27,67
10	Інтерес до себе	2	11,33	4	34,33	4	34,33
11	Розуміння себе	1	21,33	3	68,67	6	99,33
12	Фактор глобальної самооцінки	4	6,33	10	32,33	14	62,67

Незалежно від віку, курсанти мають низьку активність, імпульсивність, більше інтровертовані, некомунікабельні, незадоволені собою, тривожні, невпевнені в собі.

Висновки. Дослідно-експериментальне дослідження проблеми професійної самосвідомості курсантів військового ліцею виявило наявність суттєвих труднощів у професійній діяльності військовослужбовців. Проблеми реорганізації ЗСУ породжують утрату впевненості в майбутньому, у службовому професійному зростанні. Домінуючі особистісні цінності сприяють індивідуалізму, низькій згуртованості, низькому морально-психологічному кліматові в колективі, негативно позначаються на колективній професійній самосвідомості, на досягненні загальної мети військової діяльності. Зазначені проблеми були враховані під час діагностичної роботи з курсантами військового ліцею.

У ході дослідження встановлено, що значна частина військовослужбовців усіх категорій (курсанти ліцею, молоді воїни, військовослужбовці після 30 років) мають не тільки слаборозвинені когнітивний і оцінний компоненти професійної самосвідомості (виявляється в низькій психологічній культурі, недостатніх знаннях про себе, неадекватній самооцінці тощо), а й поведінкову її складову (відсутність навичок саморегуляції поведінки, самоуправління тощо). Виявлено, що їхня професійна самосвідомість детермінується умовами військового життя, організацією навчально-бойової та виховної діяльності, на неї відчутно впли-

ває ефективність психологічного супроводу служби.

Незалежно від віку, курсанти мають низьку активність, імпульсивність, більше інтровертовані, некомунікабельні, незадоволені собою, тривожні, невпевнені в собі.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці програми актуалізації професійної самосвідомості курсантів військового ліцею.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2000.
2. Коупленд Н. Психология и солдат / Н. Коупленд. – М., 1991.
3. Михайлов Ф.Г. Сознание и самосознание / Ф.Г. Михайлов. – М., 1991.
4. Стеценко О. Повсякденна діяльність військ : [підручник] / О. Стеценко, С. Климов. – К. : Сили ППО України, 1997. – Частина 1 : Основи повсякденної діяльності. – 1997. – 258 с.
5. Федоренко О. Соціально-психологічні фактори формування самооцінки майбутніх керівників підрозділів МВС / О. Федоренко // Соціальна психологія. – 2005. – № 5 – С. 83–93.
6. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. – 284 с.
7. Ягупов В.В. Військова і соціальна психологія / В.В. Ягупов. – К. : Вид-во Національного університету ім. Тараса Шевченка, 2000. – 626 с.
8. Ягупов В.В. Альбом схем із загальної і військової психології / В.В. Ягупов. – К., 1999.
9. Ягупов В.В. Теорія і методика військового навчання / В.В. Ягупов. – К., 2000.